

SULYOK LÁSZLÓ

Kirakatper

avagy a rendfenntartás jutalma

Soha nem kellett nyújtózkodnia, hogy lásson a moziban vagy a színházban. A koszorúzási ünnepségeken még ma is feliülről tekint a sokadalomra. De már botra kell támaszkodnia, mert a szárnyas idő, az Élet kikezdte Deme Attila egészségét is.

A rendszerváltás után az MDF-ben kezdett politizálni. A salgótarjáni Vásártéren megválasztották önkormányzati képviselőnek. Több cikluson átívelőn különböző bizottságokban tevékenykedett, egészen a legutóbbi választásokig. Az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján a képviselők egyhangúlag Salgótarján díszpolgárává választották. Anno dacumál a Nógrád Megyei Építőipari Vállalat s egyben Salgótarján nemzetőrpáncsnoka volt. Sorsa csepp a tengerben, mint a többi '56-osé.

A balassagyarmati megyei bíróságon dr. Kovács László mb. elnök, a tanács elnöke 1957. október 14-én nyilvános tárgyalás alapján tizennégy vádlott fölött hirdetett ítéletet a Sartórisz Kálmán és társai ellen indított bűnügyben. Darm Vilmos és Lisiczki Lajos volt a két ülnök. „X. Deme Attila vádlott, aki Mezőhegyesen 1926. február 28-án született, salgótarjáni lakos, építőipari alkalmazott, nős, 2 gyermeke van, magyar állampolgár, vagyontalan, havi keresete 2.200 forint, Deme Lajos és Ligárt Emma gyermeke, büntetve nem volt [...] bűnös a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel büntetéseben [...] A megyei bíróság ezért [...] 3 (három) évi börtönre, mint főbüntetésre, egyes jogai gyakorlásától való 5 évi eltiltásra és 1.000 forint értékű vagyona elkobzására, mint mellékbüntetésre [...] ítéli”.

Ez a per volt Nógrád megye nagy kirakatpere, mely a forradalom szellemi vezetői, a harmadik utas, felforgató, a nyugati imperialistákkal kokettáló értelmiségiek ellen folyt. A vádlottak fele diplomás, elsősorban mérnök végzettségű. Sartórisz Kálmán bányamérnök a Nógrádi Szénbányászati Tröszt igazgatójaként dolgozott, beválasztották a Nógrád Megyei Nemzeti Bizottság elnökségébe is. Ebben a perben volt vádlott Mlinarik István tanár, író, népművelő, a szóban forgó nemzeti bizottság elnöke, őt tartotta a visszatért és konszolidálódott kommunista hatalom a forradalom helyi szellemi irányítójának; Lénárt Andor, a gépipari technikum tanára, a nemzeti bizottság titkára, Mlinarik jobb keze; Bajtai Jenő, a megyei tanács igazgatási osztályvezetője; Bágyi Miklós építészmérnök, Lassan József bányamérnök és Pödör Mihály bányatröszt tervosztályvezető. Az „ellenforradalmárok” elítélését tudatosan a forradalom első évfordulójára időzítették. Ezzel kívánták figyelmeztetni mindazokat, akik nem akarnak belenyugodni a megváltoztathatatlanba, és a forradalom, a szabadságharc újrakezdéséről szövögetnek merész álmokat. Azt üzenték:

jól jegyezze meg Nógrád népe (is), hogy a kommunista párttal és a Szovjetunióval, a proletárhatalommal nem lehet ujjat húzni senkinek. Mert a munkásoktól továbbra is vasököl, és oda sújt, ahova köll, mint a Rákosi-rendszerben. Ekkor a kádárista hatalom egyáltalán nem volt puha diktatúra. A Szovjetunió pedig nem engedte elkészíteni a második világháború végén vérrel-verejtékkel megszerzett egyik közép-európai bábját: Magyarországot. A kiálló szöveget be kell verni – tartja egy japán közmondás. Ismerhették ezt a szovjet elvtársak is, mert szinte gondolkodás nélkül belekalapálták a magyarokat a szovjet típusú szocializmus betonjába.

A Sartoris és társai bűnügy fellebbezés után került az egyik leghírhedtebb vérbíró asztalára. *Vida Ferenc*nél – ő ítélte halálra *Nagy Imre* miniszterelnököt és két társát – csak egy tanácsvezető bíró volt véresebb kezű: *Tutsek Gusztáv*, aki a legtöbb szabadságharcost és forradalmárt juttatta akasztófára. Vida 1958 tavaszán, minthogy még látványosabb elítélésen törte a kobakját, egyesítette az ügyet a Nógrád megyei és a nagybányai munkástanács, az úgynevezett *Szabó Ervin* és társai elleni bűnügygyel, majd végül – talán súgtak neki, talán nem – a kettőt mégiscsak szétválasztotta. A fellebbezési tárgyalás már nem volt nyilvános. Az ítéletet – megint nagyon tudatosan – a második évfordulóra időzítették, s Vida 1958. október 28-án hirdette ki. Több vádlott büntetését súlyosbították az akkori másodfokú gyakorlatnak megfelelően. Például a „disszidált” *Mlinarik Istvánt* Vida halálra ítélte.

Deme Attila hálás lehetett a sorsnak: ítéletét helyben hagyta a jogvégzett terrorlegény. Vele elevenítjük fel azoknak a kezdetben gyönyörű, majd egyre szomorúbb heteknek, hónapoknak a történetét, melyeket az 1956-os forradalom és szabadságharc kifejezéssel illetünk.

– *Mint vállalati és városi nemzetőrparancsnok, nyilván fontos embernek számított, ezért sorolták be ebbe a Nógrád megyei monstreperbe. De hogyan került a nemzetőrség élére?*

– Közfelkiáltással. Vagy mondjam úgy: pechemre engem választottak. Előtte soha nem politizáltam. Megszoktam, mert édesapám vasutas volt, és mint köztisztviselő, alá kellett írnia egy papírt, hogy egy pártba sem lép be... Szóval belesodródtam az eseményekbe, egy nagyon szép jelszó jegyében: emberarcú szocializmus.

– *Ezt a kifejezést mintha az 1968-as csehszlovákiai események kapcsán kezdtük volna használni...*

– Lehet. De mi is a rendszert akartuk demokratikusabbá tenni. Azt gondoltam, szebb világ lesz.

– *Milyen megfontolásból és feladattal jöttek a rétsági katonák Salgótarjánba?*

– Az egyik este felkeresett a lakásomon *Bajtai Jenő*, a megyei tanács igazgatási osztályának a vezetője. A szomszéd lépcsőházban lakott, asszonyaink összejártak. *Bajtai* megkérdezte, tudnék-e segíteni *Salgótarján* közbiztonságának a megerősítésében. Olyan hír járta ugyanis, hogy lumpenelemek meg akarják támadni az áruházat. A rendőrség, az akkori viszonyok között, nem mutatkozott kellő visszatartó erőnek. *Bágyi Miklós* vállalati épületgépész barátommal már korábban sokat beszélgettünk arról, hogy katonákkal kellene felvenni a kapcsolatot, és idehozni őket erősítésképpen. No, *Bajtainak* azt mondtam, a rétsági páncélos katonaságot megpróbálhatjuk. 1953-ban ugyanis oda rukkoltam be katonai továbbképzésre, voltak ismerőseim, a törzsparancsnok-helyettes gyerekkori játszótársam volt... Beültünk a vállalati kocsiába, és elmentünk *Rétság*ra. Tárgyaltunk a parancsnokkal, *Garamival*, a forradalmi katonatanács elnökével, *Pálinkás őrnaggyal*. Először elég bizalmatlanul

meg bizonytalanul beszéltek, mert náluk is zavar volt, senki nem parancsolt, illetve nem úgy jöttek le a parancsok, ahogyan kellett volna. Valamit tenni kell, hangoztatuk rendületlenül, mert Salgótarjában mindenki szétszaladt, egy város rendjét pedig nádpálcával nem lehet fenntartani. Végül megértették az érveinket, és adtak vagy húsz katonát, Deli főhadnagy parancsnokságával, illetve géppisztolyt, géppuskát, kézigránátot, lőszert. *(Garami Lajos alezredestől, a később kivégzett Pálinkás-Pallavicini Antalról és Deli Józsefről beszél – S. L.)*

Az ítéletből vett s ellenőrzött idézetekkel árnyalhatjuk az emlékképeket: „Október 31-én Deme Attila az utcán találkozott össze azzal a küldöttséggel, amely az építőipari vállalattól a megyei nemzeti bizottsághoz ment azzal, hogy tolmácsolja a [...] dolgozók követelését [...] megelőzően Salgótarjában az üzemeknél több helyen fegyveres nemzetőrsképeket alakítottak, az építőipari vállalatnál is megpróbálták ilyet szervezni [...] A rendőrségtől azonban fegyvert nem kaptak [...] Mlinarik közölte, hogy [...] a nemzeti bizottság Bajtai Jenőt küldi Rétságra, hogy onnan hozzon katonai egységet, és felajánlotta Bágyinak, hogy menjen Bajtaival együtt... és Deme Attila is csatlakozott hozzá. Még aznap este [...] Rétságra mentek [...] Deli főhadnagy közölte [...], hogy a nemzetőrök részére igazolványra van szükség, mert anélkül a fegyverekkel nem közlekedhetnek.”

– A salgótarjáni nemzetőrség tagjainak a zöme az állami építőipari vállalat dolgozója volt, de akadtak kívülállók is: megyei tanácsi dolgozó, gépkocsivezető, tanár – *kutat emlékezetében beszélgetőpartnerem.* – Becsületes, rendes ember mind. A fele tagja volt a kommunista pártnak. Akkor nem volt kabinetkérdés, ki a parancsnok, kinek mi a hatásköre; tettük a dolgunkat. A feladat túlnőtt a vállalat hatókörén, városivá szélesedett. Kaptunk fegyvertartási engedélyt a megyei tanács igazgatási osztályától, illetve a tanácson működő katonai parancsnokságtól. S elmondhatom, hogy közben működött a hatodik érzékünk is, mert a katonák költségeire összedobtuk a pénzt, vagyis saját zsebből fizettük ki, és leadminisztráltuk. Amikor pedig visszamentek Rétságra, nyugtát írtak alá. Így aztán később nem tudták ránk fogni, bármennyire is akarták, hogy herdáltuk a vállalat pénzét. Nem tudták ránk fogni a fegyverrejtegetést sem, mert engedélyünk volt a fegyverek viselésére. Barthóval a lakásán íratam alá az igazolványokat, a nemzeti bizottságnál pedig lepecsételtetem. *(Barthó László katonai akadémiát végzett százados, a megyei nemzeti bizottság katonai tanácsának polgári tanácsadója, a kirakatper kilencedrendű vádlottja – S. L.)* Együtt járőröztünk aztán a rétsági katonákkal, Salgótarjában, Zagyvapálfalván. Kimentünk még Karancskeszibe is. Külön büszke vagyok arra, hogy egyetlen atrocitás nem történt, egyetlen embert nem bántalmaztunk, nem tartóztattunk le, hogy egyetlen pofon el nem csattant a részünkről. Magyarul: semmi olyat nem tettünk, amit akkor – vagy ma – bűnül lehetett volna felróni nekünk.

– *A bíróság azért csak talált bűnöket...*

– *Állítom, hogy kitalált per volt. Produkálniuk kellett az elvtársaknak, hogy itt micsoda szörnyű dolgok történtek, milyen nagy veszélynek voltak kitéve. Így jobban festett a dolog. Sartórisz Kálmán kommunista volt, tagja egy időben a megyei pártbizottságnak is, a forradalom alatt bekerült a nemzeti bizottságba. A börtönben elmesélte, mit mondott neki Hajdú (Hajdú József, az MDP megyei első titkára, aki félelmében október 29-én, az ÁVH-sokkal a csehszlovákiai Fülekre, majd Besztercebányára távozott – S. L.): „Kálmán, te maradj itt! Te mérnök ember vagy, téged szeretnek az emberek. Tartsd a vonalat, aztán majd jövőnk, és rendet csinálunk.” Hát visszajöttek; és „meghálálták”. Sartórisz az első tárgyaláson öt, a másodfokún nyolc évet*

kapott... Rácz Károly, a megyei ÁVH-s főnök, szerintem, egyszerűen elszökött a feladata elől, itt hagyott csapat-paport. Pedig, állítom, a hajuk szála sem görbült volna meg. A humánus intézkedés volt az alapelvünk. Nekem és a rétsági katonák parancsnokának is. Nem az önkényeskedés. Ha eljön majd az új világ, ítélkezik a bíróság; ezt tartottuk. De csak a bűncselekményt elkövetők fölött. Az, hogy valaki kommunista, ávós, önmagában nem bűncselekmény.

– *Nemzetőrnek lenni viszont az volt, mint kiderült, a bíróságon is. Az ítéletben a szemükre vetik, hogy „egyeselek részt vettek azokban a házkutatásokban, amelyeket az államvédelmi hatóság tagjainál tartottak... a fegyverek összeszedése végett.”*

– Ez igaz. Valahonnan, már meg nem mondom kitől, kaptunk egy utasítást, szedjük össze az ávósoktól a fegyvereket. Ki is ment az egyik járőrsoportunk Karancslapujtőre, és az egyik ávós tisztől beszédte a fegyvert nyugta ellenében, törvényesen. Még két-három helyen járt ez a csoport. Egy tanár is volt köztük. Valahol épp egy korábbi tanítványa lakott. Úgyhogy majdhogynem barátian ment ez a fegyverbeszedés... Mondok egy másik esetet. Bejött hozzám a hosszú Kovács, a pártbizottságon dolgozott, később az acélgyári kultúrház igazgatója lett. Azt mondja, tartóztassuk le, csak egy a kérése, hogy a családját ne bántsuk. Jóska, te megvagy örülve! – mondom neki. Ki akar téged letartóztatni? Senki. Ki akarja bántani a családot? Senki. Ha úgy érzed, olyat tettél, amiért félned kell, szólj, adok örséget a lakásodra, ott fognak az ajtóban állni, és vigyáznak rád... Milyen érdekes az élet! Becsülöm érte halála után is... Megidéztek a tárgyalásra, de nem jött el. A párt megmondta neki, mit kell mondania, nem vállalta. Akármilyen nagy párttag is volt. Inkább befeküdt a kórházba... Mert azt tudni kell ma is, hogy az ítéleteket nem a bíróság hozta. A megyei pártbizottságokon volt erre egy külön beosztás. A bíróságról ide vitték át az iratokat, és az ügyeket megkonzultálták. Persze erre papír, dokumentum nincs, nem lehet tehát bizonyítani. De mindenki tudta. Jóllehet elvben a bíró független volt, annyit adott a vádlottnak, amennyit akart. De ha a pártbizottságon többlet gondoltak, és a bíró alatta adott, akkor az rossz pontnak számított, és kikezdték miatta a legkülönbözőbb módokon. A leggyakrabban újságcikket írtak, s azt hangsúlyozták, hogy a nép nem ilyen, hanem példás ítéletet vár. Ha meg túllihegte az ügyet, akkor kitüntetésre számíthatott. Nekem például a Fő utcán maga az ör tanácsolta, hogy ne fellebbezzek, mert rohadt a mi bírónk. A világ legrosszabb bíróját fogtuk ki. Még a rendszerváltáskor is jogosnak tartotta Nagy Imrénék halálra ítéletét és kivégzését. Ezt ő maga nyilatkozta a rádióban.

– *Remélem, nem veszi zokon, ha kijelentem: az acélgyári nemzetőrségnek nagyobb a híre, a tagjait sokkal súlyosabban büntették. Velük milyen kapcsolatban állt a városi nemzetőrség?*

– Semminemű kapcsolatunk nem volt, és ez most magamnak is érdekes. A nemzetőrségeknek nem volt semmiféle központi irányítása. Mi inkább városi feladatokat láttunk el, az acélgyáriak üzemieket. A perünkben próbáltak valamilyen kapcsolatot kimutatni, igazolni akarván, hogy itt óriási ellenséges szervezkedés folyt, de nem sikerült.

– *November 4-én, vasárnap hajnalban a szovjet hadsereg megindította a Forgószél elnevezésű offenzíváját. Nemzetőrségük hogyan reagált?*

– Nem hajtottunk végre hőstettet. Nem tudom megmondani, mi vezérelte a cselekedeteinket: politikai előrelátás, a józan paraszti ész?... Még aznap nyugta ellenében összeszedtük a fegyvereket, és visszaadtuk a katonáknak. Persze nehéz döntés volt. Előtte megtárgyaltuk, vitatkoztunk. Vehemensebb, fiatalabb társaink azt

mondták, menjünk nekik. De végül beláttuk valamennyien, semmi esélyünk a szovjet hadsereggel szemben. A világ akkori legerősebb hadseregével. Salgótarjánt meg kell menteni. Nem lövethetjük szét. Nem akartuk, hogy a vétlen lakosság szenvedje meg a hősködésünket. Így aztán mindenki visszament a civil foglalkozásába. Volt, akit letartóztattak, elítéltek, volt, akit békén hagytak, és volt, aki beállt az új rendszer munkásörtségébe. Kit hova sodort az élet. Aki azt állítja, akkor tisztán látott, a barikád akármelyik oldalán is állt, az hazudik. Ismert *Andropov* nagykövet viselkedése: pártolta Nagy Imrét, haza pedig homlokegyenest mást telefonált. Vagy gondoljunk Maléterék letartóztatására. Tárgyalni hívták őket a tököli szovjet katonai parancsnokságra, de tárgyalás helyett *Szerov* KGB-főnök letartóztatta.

– *Novemberben, az ország más városaihoz hasonlóan, kettős hatalom alakult ki. Hivatalosan a szovjet tankokkal kormányzásra jutott Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és a szerveződő Magyar Szocialista Munkáspárt irányított, mindkettő élén a Nagy Imrét eláruló és hátba támadó Kádár Jánossal, a tömegek azonban inkább a munkástanácsokra és a nemzeti bizottságokra hallgattak. A kettős hatalmat szüntették meg a decemberben végigvonuló karhatalmista sortűzök. A legnagyobb mézárulást a salgótarjáni Vásártéren követték el a városi és környékbeli pufajkások. Jóval több, mint száz a halottak és a sebesültek száma. Megbízható dokumentumok híján az adatok fölött máig vitatkoznak. Levéltári dokumentumokkal 33 férfi, 11 nő és 2 fiúgyermek halála dokumentálható. Jelen volt Ön ezen a szörnyű eseményen?*

– A megyei rendőrkapitányság előtt álltam harmadmagammal. *Vlcssovski Rudi* bácsival még a Belspednél dolgoztam együtt, *Mojzes Ottó* pedig vállalati munkatársam volt, tanár testvérével nemzetőr is. Előttünk az Épfu-telep és három eltolt homlokzati vonalú lakóház. Mi a harmadik mellett álltunk, ott, ahol most a gyógyszer-tár van. Előttünk orosz harckocsik. Nyugodt voltam. A gyerekek óvodában, a feleségem otthon. Az emberek kiabáltak: Engedjétek ki őket! És egyszer csak elkezdődtek a lövöldözések. Rudi bácsi elesett, azonnal láttam, hogy meghalt. A szovjetek nehézgéppuskával lőttek, de ahol én álltam, ott a levegőbe. Egy szovjet katona egy sebesültet húzott be a harckocsi alá, a parancsnoka meg üvöltött rá... Azt mondom, amit láttam... Beszaladtunk a vállalatunk épületébe. Sok sebesültet hoztak oda. Később pedig hátul, a vasút felé eső oldalon hazajöttem. A Vásártér ellenkező oldalán laktunk. Ma is... No, otthon kezdett csak igazán borsódnizni a hátam. Amikor megláttam a feleségem kabátját. Ő ugyanis időközben átment a megyeháza mögötti óvodába a gyerekekért, az ötéves lányomért és a négyéves fiamért, és hazahozta őket. A tüntető tömegben kellett átfurakodnia. Több ezren voltak. Hallotta egy bányász és a pufajkás közötti szóváltást. A cigányember széthúzta az ingét a mellén, és azt ismételte: Ide lőjétek! A pufajkás meg ráfelelt: Oda is lövünk... És tényleg oda lőttek! Hogy parancsra-e, vagy félelemből? Nincs írás róla. Lehet, hogy ezt sosem tudjuk már meg... De otthon nem is ez zaklatott fel igazán, hanem az aszszony kabátja. Puszi, puszi, senkinek semmi baja. A zöld lódenkabátja ott lógott az előszobában, a fogason. Hát a kabátoddal mi történt? – kérdeztem. Végig volt löve, hosszában. Volt rajta vagy tizenöt lyuk, a gyerekek fejének a magasságában. Az történt ugyanis, hogy feleségem a kabátját kigombolta és úgy jöttek, futottak hazafelé; a kabát lebegett a testén, és azon át süvítettek el a lövedékek... Máig fel nem tudom fogni, hogyan vetemedhetek emberek ilyen aljasságra, mint a pufajkások. A logikát, a reflexeiket nem értem. Hogy lehet fegyvertelen emberekre lőni?! Csak azért, mert más nézeteket vallanak... Elég magyarázat, hogy részegek voltak; hogy

így lealjasodtak? Nem hiszem. Ártatlan fiatalokra, asszonyokra, gyerekekre lőtek... Ezt nem foghatom fel ésszel.

A szállítási csoportvezető és nemzetőrparancsnok Deme Attila igazi megpróbáltatásai csak ezután következtek; mint minden forradalmár és szabadságharcos számára. A győzelmet kierőszakoló kommunista állampárti diktatúra, mely a proletárokkal takaródzott, és népköztársaságnak aposztrofálta berendezkedését, valójában egy szűk réteg, a pártapparátus, az úgynevezett nomenklatura diktatúrája és köztársasága volt. Alapvetően saját hatalmának a konzerválása céljából csapott le könyörtelenül és kíméletlenül a „demokratikus szocializmus” eszményét vallók vagy éppen a több párti, parlamentáris polgári demokráciában gondolkodók táborára, a vezetőkre és az egyszerű közkatonákra egyaránt. Jól megtervezve emelték ki a közösségek legbefolyásosabb embereit, iskolai végzettségre, foglalkozásra, vallásra és életkorra tekintet nélkül. Ma úgy mondanák: levadásztuk őket.

A börtönökben és az internálótáborokban sok különös és embertelen dolog történt, mert történhetett – de emberi is. Napokig tudna róla mesélni az egykori nemzetőrparancsnok, Salgótarján díszpolgára. Az azonban már csak egy másik írás keretei között fér el.

